

AASTARAAMAT PEEGELDAB SOOME-UGRI MAAILMA MITMEST KANDIST

Soome-ugri sõlmed 2010–2011. Toimetaja Üve Maloverjan. Fenno-Ugria, 2012. 152 lk; Soome-ugri sõlmed 2012. Toimetaja Üve Maloverjan. Fenno-Ugria, 2013. 160 lk.

Mullu hakkas ilmuma väärtuslik üllitis, mis käsitleb populaarsel kujul soome-ugri (mõneti ka samojeedi) rahvaste keeli ja kultuure, eriti nende praegust seisu ja tulevikuväljavaateid. Aastaraamatut hakkas välja andma 1927. aastal rajatud ja 1991. aastal taasasutatud MTÜ Fenno-Ugria Asutus – katusorganisatsioon, mis ühendab enam kui viitkümnet soome-ugri sidemeid ja olukorda tähtsaks pidavat Eesti asutust ja seltsi. Fenno-Ugria Asutus loob ja vahendab hõimuliikumise pädeva keskusena soome-ugri rahvaste vahelisi kultuurikontakte, jagab teavet ja tutvustab neid rahvaid hõimupäevadel, -õhtutel ja -klubis. See tegevus on eriti oluline tänapäeval üha globaliseeruvast maailmas, mil eestlaste huvi Venemaal keerulistes tingimustes elavate väiksemate hõimurahvaste vastu on muutumas üha leigemaks.

Fenno-Ugria Asutuse juhataja Kadi Raudalainen kirjutab esimese aastaraamatu (edaspidi tähistatud numbriga I) saatesõnas, et „Soome-ugri sõlmed” jätkab hõimuliikumise ja -rahvaste tutvustamisel ning asjaomase teabe levitamisel Teise maailmasõja eelseid traditsioone, mil ilmus ajakiri Eesti Hõim (1928–1933) Villem Ernitsa toimetamisel ja pärastpoole samanimeline aastaraamat (1937–1939) Alo Rauna käe all (I: 5–6). Pärast taasasutamist hakati 1994. aastal kokkuklammerdatult üllitama Fenno-Ugria Infolehte, hiljem aga ajalehe Sirp vaheleheena Fenno-Ugria Teatajat. Lisaks hakati 1996. aastal värsket teavet jagama ka veebi

vahendusel. Praeguse aastaraamatu õnnestunud pealkiri, mille autoriks on Arvo Valton, kajastab K. Raudalainen sõnutsi ühelt poolt eestlaste ja sugulasrahvaste sõlmumise punkte, teisalt aga nende sõlmkõikumise ehk mureprobleeme. Jätkame kõneka tsitaadiga teise aastaraamatu (edaspidi II) saatesõnast: „Kogumiku eesmärgiks on tutvustada ja väärtustada Fenno-Ugria ning koostööpartnerite soome-ugri uuringuid ja muid tegemisi ning pakkuda mitmekülgset lugemist nii erialainimesele kui ka asjaarmastajale” (II: 5). Käesolevas kirjutises annan ülevaate kahes esimeses aastaraamatus avaldatud kirjutöödest, keskendudes võimaluste piires rohkem neis sisalduvale keelealasele teabele.

Lühemad ja pikemad kirjutised, intervjuud, kroonika jm (kokku 62) on koondatud võimalust mööda temaatilisteks rühmadeks. Mõlema aastaraamatu ühisteks rubriikideks on üksnes „Reisid ja ekspeditsioonid” ning „Varia”. Kirjutiste autoriteks on põhiliselt eestlased, kuid nende seas leidub ka teiste soome-ugri rahvaste esindajaid. Artiklid on enamasti rikkalikult fotodega illustreeritud. Õnneks pole kogumikes pikki ega väga pikki artikleid.

Mõlemad aastaraamatud algavad üsna sarnase teemaderingiga (kui intervjuud välja arvata). Rubriigi „Soome-ugri maailm” tuumakaim kirjutis on Fenno-Ugria Asutuse ühe taasasutaja ja kauaaegse töötaja Jaak Proze ülevaade uurali rahvastest ja nende keeltest Venemaa 2010. aasta rahvaloenduse põhjal. Varem oli see ilmunud Sirbi veergudel. Artiklit lugedes võime nentida, et eelneva kümne aastaga on soomeugrilaste arv kahanenud keskmiselt 14,2 %. Üksikrahvaste lõikes on asi veelgi traagilisem: soomlasi on 40,8,

karjalasi 34,9, bessermane 29,5 ja veps-lasi 28 % vähem. Soome-ugri keelte vallas on asi palju hullempi, sest keskmiselt on nende arv vähenenud 28,3 % (või 30,2 %) võrra, üksikrahvaste järgi aga üpris drastiliselt, nt nganassaani, eenetsi ja isuri keele kõnelejate arv on kahanenud vastavalt 75,2 % (!), 73,9 % ja 66 %. Autor nendib õigusega, et soomeugrilased (muidugi ka samojeedid) on „küllaltki usinad vene rahva ja keele taastootjad”, näiteks peab 40 % komidest ja 38 % udmurtidest vene keelt emakeeleks (I: 12–17).

Ungaris käibivate vähiklike seisukohtadega tutvumiseks ja enda soome-ugri meelsuse tugevdamiseks tasub kindlasti lugeda lingvistikadoktor László Fejesi artiklit „Fennougristika Ungaris ja mida üldsus sellest arvab” (I: 18–27). Autor käsitleb soome-ugri vastaste ungarlaste eksiarmumusi ja nende põhjusi, milleks on L. Fejesi arvates 1) vahetu kogemuse puudumine lähedaste sugulaskeeltega, 2) maahõiveaegse kultuuri ületähtsustamine, 3) keele- ja kultuurisidemete samastamine ning 4) ksenofoobne arvamine, et soome-ugri suguluse on „välja mõelnud Habsburgid ungarlaste alandamiseks” (XIX sajandi juhtivad fennougristid Pál Hunfalvy ja József Budenz olid samuti saksa päritolu).

Keelekümlblusega tegelev Annika Pasanen tutvustab keelepesi tõhusa tegutsemisvahendina rahvuskeelte taaslustamisel (I: 28–34). Asjaomane meetodika töötati välja 1980. aastatel Uus-Meremaal maori keele jaoks. Kirjutises tehakse juttu Soome-poolsetest ponnistustest keelepesasüsteemi juurutamisel Vene-Karjalas soome ja karjala keele kasutusfääri laiendamiseks ning vaagitakse põhjusi, miks see pole seni hästi korda läinud.

Ettevaatlikult, ent selgusetuks jääb, kuivõrd kriitiliselt, tuleb suhtuda ajakirjanik Jaanus Piirsalu kirjutisse „Visad neenetsid säilitavad keelt ja

kasvatavad rahvaarvu”, mis on kahe aastaraamatu peale ainuke kirjutis samojeedidest ja nende keeltest. Artikkel toetub autori sõnutsi kolme „kohalikele võimudele väga lojaalse neenetsiga” peetud vestlusele.

2012. aasta kogumiku teaduslikum pool vahendab kõigepealt hõimupäevade teaduskonverentsi materjale. Konverents oli pühendatud Eesti-Soome ja Eesti-Ungari vaimse koostöö konventsioonide sõlmimise 75. aastapäevale (II: 5). Seepärast käsitlevad ettekanDED hõimuliikumist ja rahvuspoliitikat enne Teist maailmasõda, puutumata ei jää ka keeleküsimumused. Artiklitele on lisatud kasutatud kirjanduse loetelu.

Tartu Ülikooli lähiajaloo professor Eero Medijainen käsitleb meie hõimuliikumise poliitilisi ja diplomaatilisi aspekte, siinkirjutaja arvates küll nende tähtsust mõneti alahinnates (II: 7–13). Budapesti Ülikooli soome-ugri õppejõud Andres Bereczki annab üsna ammenda-va ülevaate Ungari sõjaeelsest soome-ugri alasest koostööst (II: 14–19). Keele-teadlane Valts Ernštreits rõhutab oma kirjutises hõimurahvaste toonast mitmekesist, tulemuslikku koostööd liivi keele ja kultuuri arendamisel. Muuhulgas anti Eesti ja Soome toel 1920.–1930. aastatel liivi keeles välja peaaegu 30 raamatut, samuti ajalehte *Livli* (Liivlane). Etnoloog Indrek Jääts käsitleb nõukogude rahvuspoliitikat vepslaste suhtes 1920.–1930. aastatel (II: 25–29). Juri Kilin (Petroskoi Ülikool) kirjeldab N Liidu ja Soome vahelisi suhteid Karjala küsimuses (II: 30–36), dotsent Seppo Lallukka (Helsingi Ülikool) rahvuspoliitikat Permikomis (II: 37–42) ning professor Vladimir Abramov sama küsimust Mordvas (II: 43–51). Kõik need kirjutised on väga olulised suurriikliku poliitika laastavate mõjude mõistmiseks väikerahvastele nii toona kui ka tänapäeval. Muide, S. Lallukka artikli tõlkest leiame kurioosse sõna – *korenisatsioon*, mis on saadud vene so-

vetismist *коренизация* 'kaadripoliitika', mille eesmärgiks oli liiduvabariikide ja autonoomsete üksuste nimirahvuse esindajatest koolitada poliitiliselt ustavaid riigi-, ühiskondlikke ja majandusasutuste töötajaid. Mõiste on vene keeles tuletatud ilmselt *коренной житель* 'põliselanik' ja *коренное население* 'põliskasustus' põhjal.

Tõsisemal uurimistööl põhineb aastaraamatutes veel mitu ülevaatlisku kirjutist muudes rubriikides. J. Prozes vaatleb hõimuliikumise ajalugu Eestis Fenno-Ugria Asutuse tegevuse raamidest 1920. aastatest tänapäevani (I: 104–114) ning Mari rahvusorganisatsiooni kultuuripoliitilisi nõudmisi võrdlevalt aastatel 1992 ja 2012 (II: 87–93). Rahvustegelane ja keeleteadlane Miiikul Pahomov jutustab oma kriitilises artiklis „Lüüdid – tunnustamata soome-ugri rahvas”, kuidas lüüde ja nende keelt kõikjal eiratakse iseseisva läänemeresoome keelena tänini, v.a Soomes (II: 81–86). Rõõmustav on kirjutisest lugeda, et kõigile takistustele vaatamata lüüdi kirjakeel areneb ning rahvaliikumine hoogustub. Mõnesse muusse rubriiki kui „Reisid ja ekspeditsioonid” oleks ehk paremini sobinud dotsent Heinike Heinsoo kirjutis viimastest vadjalastest ja põhjalikumalt vadjja keele õpetamise kogemustest Vaipooles (I: 76–81). Muinsuskaitse inspektori Madis Tuuderi kirjutisel „Mis on saanud Eesti-Ingerist?” pole samuti reisikirja tunnuseid (I: 82–85). Nimetatud asjaolu muidugi ei kahanda viimaste kirjutiste sisulist väärtust.

2012. aasta kogumik eristab rubriiki „Keel ja kirjandus”, mis sisaldab viis eripalgelist lugu. Lingvist Kristiina Praakli ja sotsioloog Kadri Koreinik tutvustavad 2010. aastal käivitunud seitset Euroopa ülikooli siduvat uurimisprojekti ELDIA (*European Language Diversity for All*), mille raames analüüsitakse ankeetküsitluse ja intervjuerimise teel saadud andmestiku

põhjal mitme soome-ugri keele hetke-seisu (II: 94–102). Nendeks on eesti keel eraldi Soomes ja Saksamaal, võru ja seto keel Eestis, karjala keel Soomes ja Venemaal, vepsa keel Venemaal, kainu ja põhjasaami keel Norras jne. Rubriigis võime lugeda lühiülevaadet rahvusvahelisest konverentsist „Väikerahvaste keelte riskid ja võimalused” (kultuuridiplomaat Urmas Bereczki; II: 103–104), „Eesti etümoloogiasõnaraamatust” (keeleteadlane Sven-Erik Soosaar; II: 105–106) ning soovitusi, et soomeugrilased võiksid hakata kandma oma nimesid (A. Valton; II: 107–108).

Meeleolukad, huvipakkuvad ja igati silmaringi avardavad on kõik aastaraamatute reisikirjad. Fenno-Ugria Asutuse initsiatiivil ja koostöös Looduse Omnibussiga on külastatud mitmeid praegusi ja endisi soome-ugri paiku. Etnoloog Taisto Kalevi Raudalainen avaldab ülevaate sõidust Ingeri- ja Põhja-Vepsamaale ja lõunapoolsesse Karjalasse (I: 49–58). J. Prozes vahendab hääbunud merjalaste ja muromlaste asualadel nähtut (I: 59–66) ning fotograaf Heiko Kruusi annab edasi Viena-Karjala ja Solovetsi saarte muljeid (II: 113–120). Reisikirjade hulka võiks paigutada ka Indrek Jäätsa ülevaate filmitegemisreisist Permikomisse, mis kaotas esimesena soome-ugri aladest hiljuti territoriaalautonoomia (I: 35–39). Eesti Kunstiakadeemia korraldatud soome-ugri ekspeditsioonidest räägivad Kadri Viires ja Kadi Karine (I: 67–75). Etnoloogid Svetlana Karm, Piret Koosa ja Art Leete käisid välitöödel Komi- ja Marimaal (II: 121–136). Reisiside-ekspeditsioonide rubriiki on paigutatud ka paar kaugema konverentsipaiga külastust (raamatukogutöötaja Krõõt Liivak ja I. Jääts; II: 137–142).

Siinkirjutaja koondaks aastaraamatutes mitmes kohas leiduvad intervjuud muudest kirjutistest eraldi seisvasse rubriiki. Üsna ettevaatlik (kohati kiidusõnaline) Venemaa suhtes on ajakirja

Carelia noore kolumnisti Aleksei Tsõkarevi (Petroskoi) intervjuu, millest saame eelkõige aimu soome-ugri liikumise esindajate osalusest ÜRO põlisrahvaste alalisel foorumil (I: 7–11). Komimaal tegutseva soome-ugri infokeskuse Finugor ajakirjanikud teevad juttu keskuse korraldatud veidi kurioosset konkursist seitsme soome-ugri maailmaime leidmiseks (I: 45–48). Imede hulgas on muide ka handi folkloorikogumik „Kan kunš olan” („Kassi küünarnuki maa”).

2012. aastal toimus Siófokis (Ungari) VI soome-ugri rahvaste maailmakongress, mida poliitik ja teadlane Mart Nutt peab sisu poolest lahjaks; seda on eriti mõjutanud Venemaa poliitiline režiim, samuti Ungari vähenenud huvi hõimuliikumise vastu (II: 54–59). Eestis tegutsevate ersade ja mokšade kultuuriseltside juhid Natalia Abrosimova ja Natalia Ermakov räägivad oma muljetest Mordva Venemaaga ühinemise 1000. aastapäeva üritustel, milles paraku „ersa ja mokša keelt oli kuulda ainult esinemiste algul”, ning Eesti mordvalaste seltsitegevusest (II: 75–80).

Viimastel aastatel on kirjanik A. Valtoni ettevõtmisel avaldatud idapoolsete hõimurahvaste proosa mahukaid kogumikke, mille juttudest ta on enamiku ise tõlkinud. Sel puhul on intervjueritud komi folkloristi Nikolai Kuznetsovi, mari toimetajat Vasli Nikolajevit ja udmurdi luuletajat Muš Nadiid (II: 109–112). Kahjuks on nende rahvaste omakeelse kirjanduse tulevik küllaltki murettekitav. Kahel korral vestlevad Fenno-Ugria Asutuse jututoas lavastaja Anne Törnpu, Sugrierror.com projekti nõustaja Andres Heinapuu, mitmed näitlejad jt soome-ugri teatrite praegusest seisust ja tuleviku võimalustest (I: 128–136; II: 143–153).

Palju teadmiväärset ja mõtlemapanevat sisaldavad ka esimese aasta-

raamatu rubriigi „Festivalid ja konverentsid” ja teise kogumiku samateemalise „Soome-ugri liikumise” ning „Varia” kirjutised. Kahjuks ei suuda käesolevas ülevaates kõiki neid kajastada. Mainisin siinpuhul Madis Arukase eestvõtetel 11. rahvusvahelise fennougristika kongressi raames korraldatud vepsa keele ja kultuuri sümposiumi (I: 88–89), soome-ugri kirjanike kokkutulekut Oulus (A. Valton; I: 90–92), soome-ugri raamatukoguhoidjate konverentsi Tallinnas (Kalju Tammaru, Mihkel Volt; I: 93–95), etnofuturismifestivali Permis (Kauksi Ülle; I: 96–99). Viimati mainitu mitmekesisust raamatut ka ainukese võrukeelse kirjutisena. Kahtlemata väärib lugemist Helsingi üliõpilase Markus Juutineni ülevaade Soome noorte sugulasrahvaste sõprade tegevustest vabaühenduses ja ülikoolis (II: 71–74). Mõlemas aastaraamatus antakse Fenno-Ugria Asutuse asjaomaste tegevusaastate kroonika (I: 137–140; II: 156–159). Folklorist Ergo-Hart Västriku ja T. K. Raudalainen tutvustavad Ilmapuu auhinna esimesi saajaid, vadjalaste toetajat Tatjana Jefimovat ja vepsa muuseumi rajajat Svetlana Jeršovot (I: 142–145), A. Valton vaagib hõimurahvaste programmi kirjanduspreemiaid (I: 146–147) ning doktorant Tuuli Tuisk V. Ernštreitsi doktoritööd (I: 148–149). Ainuke retsensioon puudutab Rein Siku 2010. aastal ilmunud raamatut „Minu Ugrimugri” (J. Prozes; I: 151–152).

Kokkuvõtteks võib nentida, et käsitletud aastaraamatute näol on tegu põneva, kireva soome-ugri mosaiikkirjeldusega, mille eesmärgiks on rikastada iga asjast huvitatud lugeja maailmapilti, tunnetamaks paremini oma aastatuhandete sügavusse ulatuvaid juuri.

ENN ERNITS